

Írások egy könyvről

Proletárdiktatúrákból a polgári demokráciákba (1989–1992)*

Az MTA Társadalomkutató Központjának tanulmánygyűjteményében a szerzők országonként elemzik a rendszerváltás éveinek fejleményeit. Magyarországról külön tanulmány nem készült, „mindössze” Glatz Ferenc „munkahipotézise”, amely nem a hazai átalakulás bemutatása – hiszen a tárgy szakirodalma bőséges –, hanem szerkesztői minőségében készített, a világméretű változások jellegzetes vonásaira koncentrááló gondolategyüttes. Az egyes szerzők e munkahipotézis alapján dolgoznak. Áttekintik a Baltikumtól Bulgáriáig, az egykori NDK-tól Mongóliáig, Kubától Kambodzsaig mindazon államokat, amelyekben rendszerváltás, illetve esetenként – Észak-Koreában, Kínában vagy Kubában – mélyreható változások történtek.

A szerzők többnyire sikeresen, néhány esetben kiemelkedő színvonalon birkóznak meg témájukkal. Juhász József markáns és objektív mértéktartással világítja meg Jugoszlávia felbomlásának kettős okát: egyfelől a délszlávok önálló állam létrehozására irányuló érdekeltségét, másfelől az egységes állam létét garantáló külső nagyhatalmi kötelezettségvállalás párhuzamos megszűnésének porlasztó hatását. Faludi Péter eredeti összevetést alkalmaz a két Korea gazdasági és szociális problematikájának kölcsönhatásáról; Ázsiáról szólva ugyanúgy kiemelhető Jordán Gyula Kínáról készült alapos tanulmánya. A földrajzi-politikai közelség folytán ismertebb tematikákat és országokat feldolgozó írások is – Németh Istváné az NDK-ról, Szokolay Kataliné Lengyelországról és Hamberger Judité Csehszlovákiáról – lényegre törő áttekintések.

* *Proletárdiktatúrákból a polgári demokráciákba (1989–1992). Rendszerváltások Európában és a nagyvilágban.* Szerk.: GLATZ Ferenc. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2004. 287 p.

Mindezekhez járul Magyarics Tamásnak *A kommunizmus közép- és kelet-európai bukásának világpolitikai háttere* című írása, amely – részben Sz. Bíró Zoltánnak az Afganisztán szovjet megszállásáról, és a szerencsétlen katonai akció külpolitikai környezetéről szóló tanulmányával együtt – nemzetközi viszonylatba helyezi a politikailag-földrajzilag átalakult régiókat.

A Német Demokratikus Köztársaságban végbement változások történetét jól ismerjük Magyarországon: pontosabban mindenki emlékszik a menekülő turisták Ausztriába való távozására, tudja, hogy ezáltal katalizálták az egyesítés feltartóztathatatlan menetét. Emellett közismert a korabeli magyar politikai vezetés szerepe ezekben az eseményekben. Ám nyilvánvalóan kevesebben kísérték mindennap figyelemmel az egyesítéshez vezető többoldalú diplomáciai-politikai játszmát, az angol, a francia, hovatovább az olasz aggályok és ellenérzések eloszlatására irányuló törekvéseket. Margaret Thatcher például „az erős, egyesített Németországot a második világháború utáni stabilitás komoly kihívásának tekintette” – írja Németh István. François Mitterand a berlini fal leomlása után is jogi és politikai lehetetlenségnek tartotta az egyesítést. Giulio Andreotti 1989 végén időszerűtlennek nevezte mind a német konföderációt, mind az egyesítést – hiszen csak négy éve volt, hogy egy politikai rendezvényen, az olasz kommunista újság fesztiválján, történetesen a magyar pavilonban, az akkori „realpolitik” szerint kiállt a két német állam tézise mellett. Bizonytalanságokat lehetett észlelni a szovjet magatartásban, bár végül Kohl és Genscher nagyvonalú gesztusa – ötmilliárd márka szabad felhasználású hitel biztosítása és a katonai egységek repatriálásához nyújtott további anyagi segítség – feltörte a még keménynek látszó szovjet diót. Mindenesetre az 1945 utáni nemzetközi szerződések résztvevőinek egyetértése nélkül az egyesítés ki tudja, meddig váratott volna magára.

Noha az európai szocialista országok mindegyikében érlelődött, majd napirendre került az immanens belső fordulat lehetősége, természetesen döntő volt, mi történik a Szovjetunióban. A birodalom belső fejlődésében fáziskésésbe került a nyugati határainál levő szövetségeseihez képest, de rövid időn belül „utolérte” őket; ugyanakkor 1989–1990-re már nem az Egyesült Államokkal együtt a földgolyót bipolárisan uraló szuperhatalom, ezért képtelen ellenőrizni, még kevésbé befolyásolni szatellitjeinek leszakadását, és ezzel egyidejűleg a belső változások is kontrollálatlanok voltak. Moszkva magatehetetlenül szemlélte a megváltoztathatatlant, és a közvetlen fennhatósága alá tartozó területek centrifugális mozgását sem tudta megakadályozni (lásd Baltikum, Ukrajna, Fehéroroszország, Kaukázus stb.).

Szilágyi Ákos a történelmiesszé-irodalom legjobb hagyományai szerint, az orosz historiográfia legújabb eredményeit feldolgozva meggyőzően jeleníti meg a szovjet-orosz fejlődés (visszafejlődés?) jellemzőit. „Nagy ország – nagy összeomlás” – állítja, majd bon mot-ját többrétegűen helyesbítve a következőképpen írja le a szovjet rendszerváltást: „Mind a régi rendszer szétesése, mind pedig az új rendszer elemeinek kialakulása a káoszból – nem más, mint formateremtő mozgás, az anómiás állapot felé tartó társadalom visszarántása az új »nomosz« rendjébe.” De mi az, ami a régi összeomlott rendszer helyén létesült? – teszi föl Szilágyi a kérdést. Ezt szerzőtársai vagy megkerülik, vagy éppen csak érintőlegesen, nem kellő mélységben tárgyalják. Persze irreális lenne elvárni, hogy az indokínai régióról, Mongóliáról, Bulgáriáról, vagy akár a balti országokról becsülettel összegyűjthető és összegyűjtött információk alapján valaki elérje a szovjet-orosz elemzéshez fogható absztrakciós szintet. Ezzel együtt a román rendszerváltás világos és összefogott bemutatása Vogel Sándortól túlzottan vázlatos – Románia kissé bővebb tárgyalást érdemelt volna. Réti György a balkáni kontextusban nem alábecsülhető, de Romániával összehasonlítva mégis más nagyságrendű Albániáról írva bebizonyítja, hogy kicsiny országról is lehet kimerítőbben, ugyanakkor igényesen írni. Borhidi Katinka Kuba-tanulmánya viszont inkább krónika. A szerző maga használja a címben ezt a kifejezést, ám címadása nem túl szerencsés: *A kubai fordulat krónikája* alcím lehetne a tulajdonképpeni főcím, míg *A Castro-rendszer kialakulása és jellemzése* főcím valójában a tanulmány bevezetését jelöli. Más kérdés, hogy a Castro-rendszer kialakulásának ugyancsak bő szakirodalmát nem indokolt átértelmezve „átírni”, és ismét más kérdés az is, hogy a kubai rendszernek és vezetőjének személyisége összetettebbnek tűnik a *caudillo* metaforánál, mi több: Fidel mindennek, antipolitikusnak azonban a legkevésbé sem nevezhető. Igaz ellenben, hogy jelenlegi dekadenciájában a „*leader maximo*” önnön karikatúráját és rendszerének diktatórikus torzóját rajzolja meg.

Az elkövetkezendő idők nagy talánya lehet, hogy az Egyesült Államok szuperhatalmi primátusának kizárólagosságát látva az egykori latin-amerikai (és ma már több kontinensen is előbukkanó) Észak-Amerika-ellenes indulatok és gerjedelmek – melyek megszülték a kubai forradalmat, magát Castrót, a nicaraguai sandinistákat, és ne feledjük, Chilében Allendét – milyen alakot öltenek a 21. században. Lesz-e politikai szerepük vagy elsüppednek a politikai folklórban?

A globális világban a politikai változások egymásra hatása az eddigieknél is erőteljesebb lesz, és ezzel összefügg az az általános érvényű kérdés,

amelyet Szilágyi Ákos szovjet-orosz verzióban feszeget: mi az, ami a régi rendszerek helyén létesült, mi jellemzi a változások után előállt helyzeteket? Oroszországot illetően az „államváltás” körülírásával operál, vagyis azzal, hogy ott a több évszázados, a „proletárdiktatúrába” is belenőtt abszolutisztikus struktúra, az „önszerveződési elemek” hiánya – Gramscit idézve hozzátehetjük ehhez: a civil társadalom mállékony, kocsonyás állapota – nem termelte ki a modellváltáshoz szükséges feltételeket. Úgy vélem, ebből a gondolatmenetből bizonyos értelemben kibontható a közép-európai rendszerváltások némely sajátosságát magyarázó érvrendszer. Európának ebben a más jellegű régiójában az államváltáshoz mérten lényegesen eltérő, más minőségű átalakulás folyt. A népek itt leváltották rendszereiket abban a reményben, hogy utána szabadabb, élhetőbb, a Kánaánhoz közeledő viszonyok, gyökeresen különböző rendszerek köszöntenek rájuk. Az új rendszerek felmutatták tetszetősebb vonásaikat, de hallatlan csalódásokat, tömeges kiábrándultságokat produkáltak, és ezek miéртjére nyilvánvalóan többféle válasz kínálkozik. Találunk köztük politikai, gazdasági, társadalmi és társadalompszichológiai okokat, de miután a rendszerváltások többnyire az értelmiségi csoportok műveként valósultak meg, a változások végállomásainál kiütköző ellentmondások megvilágították a civil társadalmi formák gyengeségeit, a rendszerváltó erők megosztottságát, széttartó és széthúzó érdekeiket, illetve ezek eléggé jelentős távolságát a civil társadalom egészétől, amely önmagában nem volt kellő szilárdságú. Vagyis közép-európában szintén előtűnt a civil társadalom gyengesége, amelyhez aztán az új rendszerek ellentmondásai társultak. Mindebből következhet a bizonytalan szavazók tömege, amely az acsargó politikai pluralizmus lápjában fuldokol, és a mediatizált információk hangzavarában nem tudja eldönteni, hogy a gazdasági és politikai diszfunkciókért terhel a felelősség. Eközben a szociális feszültségek drámaian növekszenek, és az önmagával elégedett politikai elit nem érdekelt abban, hogy a civil társadalom tisztán lásson.

A tanulmányok másik fogyatéka az, hogy a szerzők érdemben nem néznek szembe a közép-európai posztkommunista paradigmával. A proletárdiktatúra eszméjének gyakorlati képviselői, örökösei, a szociáldemokratizált vagy szociáldemokratizálódó utódpártok az 1989–1990-es knock out után felálltak, erőre kaptak, választásokat tudtak nyerni, a közélet meghatározó vagy kiiktathatatlan elemei lettek – kormányozva vagy ellenzékben tevékenykedve. Mi ennek a magyarázata? Miben áll a posztkommunizmus paradigmája? A hiányzó felelet persze nem kérhető számon egy történeti módszerrel összeállított tanulmányköteten, hiszen

a válasz részben a jelenben, részben a jelenkor szereplőinek, sőt a társadalom egészének tudatában rejtőzik. A nemzetközi viszonyokat tárgyalva Magyarics Tamás is felhívja a figyelmet arra, hogy a történeti rekonstrukcióhoz, a rendszerváltási problematika vizsgálatához szükséges forrásokat hosszú időre titkosították, és ez megkötötte a kutatók kezét. Ráadásul a politikát irányító csoportok egyik oldalról a túlzott ideológiai óvatosság bástyája mögé bújva alig-alig nyilatkoznak a közvetlen múlt meghatározó jelentőségű fordulatairól, a másik oldalról viszont győzelmet kiáltanak, ellenfelüket bukottnak állítják be (finoman szólva: indokolatlanul). Ettől azonban még a történetírás adóssága sem kicsiny.

Pankovits József

Rendszerváltások és átmenetek?

A *Proletárdiktatúrákból a polgári demokráciákba* (1989–1992) című kötet a mintegy másfél évtizeddel ezelőtt lezajlott európai és harmadik világbeli rendszerváltozásokat mutatja be. Ennek során az első fejezetben a rendszerváltó Európa kerül górcső alá, a másodikban pedig az ázsiai és amerikai demokratizálódásról kapunk képet úgy, hogy itt szembesülhetünk a szovjet birodalom szétesésével is. Kérdés, hogy ez mennyire szerencsés, hiszen a kétpólusú világrend egyik óriása talán megérdemelt volna egy külön fejezetet, amit földrajzi indokok is alátámasztanak, lévén egykori eurázsiai hatalomról szó. E fejezet kapcsán a másik felvetésünk az, hogy bár a *Demokratizálódás Ázsiában és Amerikában* fejezet-cím teljesen helyénvaló, ám a kötet címével nem áll teljesen összhangban. Hiszen honnan tudhatná bárki is, hogy például Kína valóban a proletárdiktatúrából a polgári demokráciába való átmenet útját járja-e? Ráadásul amíg Közép- és Kelet-Európában ténylegesen rendszerváltásokra került sor, addig némileg vitatható, hogy Laoszban vagy éppen Kubában, de különösen Észak-Koreában zajlik-e demokratizálódási folyamat.

A kötetet a szerkesztő, Glatz Ferenc tanulmánya nyitja, amelyben a szerző először a kutatást és a tudományos véleménynyilvánítást zavaró tényezőkről értekezik, és megállapítja, hogy a szocializmus évtizedeiben a politikai adminisztráció a „hivatalos” álláspontok igazolását várta a történettudománytól, napjainkban pedig a társadalom öngigazoló vágya és a média, valamint a politikai elit öngigazolási késztetési sodorják veszélybe a történettudomány szakmai ítéleteit. Glatz hangsúlyozza, hogy az 1989 és 1992 közötti európai történések az egyes országok közötti

különbségek ellenére egyfajta szerves egységet alkotnak, hiszen a térség államainak jórészt valóban sikerült a proletárdiktatúrákból eljutniuk a polgári demokráciákba – ez azonban, tehetjük hozzá, a tárgyalat ázsiai országok többségéről és Fidel Castro Kubájáról egyáltalán nem mondható el.

Glatz Ferenc ugyanakkor megnyugtató módon utal arra, hogy a konkrét kutatásokból kiderül, melyik térségben mikortól datálható a rendszerváltás, legalábbis megtudható, a régi rendszerben melyik szektorban mikor kezdődött a proletárdiktatúra végső stádiuma, sőt az is kiviláglik, hogy az egyes szektorokban mikor zárult le a rendszerváltás, már persze amennyiben lezárult.

Glatz úgy véli, hogy Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Horvátország és Jugoszlávia abban a régióban fekszik, amely ezer éve a nyugat-európai fejlett államok úgynevezett modernizációs rádiuszában található. Az kevésbé érthető, hogy Jugoszlávia miképpen kerül ide, illetve melyik Jugoszláviára gondol a szerző. Amennyiben a gyakran Kis-Jugoszláviaként emlegetett államalakultra – hiszen Szlovénia és Horvátország külön említése erre enged következtetni –, akkor nem világos, miként került egy sorba a többi országgal. Ha a jelenlegi Vajdaság kapcsán, akkor Romániát legalább ennyire indokolt lett volna ide sorolni Erdély okán. Kimaradt viszont ebből a felsorolásból a három balti állam, és nem derül ki, miért.

Glatz Ferenc kifejti, hogy a rendszerváltás ezekben a közép-európai országokban azt is jelenti, hogy a szovjet megszállás felszámolásával politikai rendszerük, társadalmi-kulturális értékrendjük ismét közelebb kerülhet a nyugat-európai kultúrkörhöz. Az átalakulás ilyen összefüggésben egy ezeréves felzárkózási folyamat része, s ennek is csupán egy rövid szakasza a rendszerváltás. A kötet szerkesztőjének másik fontos megállapítása az, hogy a rendszerváltás nem csupán az ember és ember közti viszonynak, hanem ember és természet viszonyának a modernizálását is jelenti.

A kommunizmus közép- és kelet-európai bukásának világpolitikai hátteréről szóló tanulmány a geopolitikai változások kapcsán a hatalmas blokkok bomlását csakúgy körbejárja, mint a közép-kelet-európai régió sajátosságait. (Talán szerencsésebb lett volna kelet-közép-európaít írni.) Magyarics Tamás az USA szerepét is kidomborítja, különös tekintettel a szovjet–amerikai viszonyra, a Szovjetunió helyén keletkező hatalmi űrre, illetőleg az Egyesült Államoknak az új világrendben elfoglalt helyére. Ugyanakkor a biztonságpolitikai kérdéskör szintén az egyébként remek tanulmány tárgyát képezi, sőt mi több, Nyugat-Európa úgymond nagykorúvá válása is.

Németországról, Lengyelországról, Csehszlovákiáról, Jugoszláviáról, Bulgáriáról és Albániáról jobbnál jobb tanulmányok születtek. A *Németország újraegyesítése (1989–1990)* című írás szerzője, Németh István számba veszi a kelet-német kommunista rendszer összeomlását, és gyakran utal a kérdéskör magyar vonatkozásaira. A szerző a két német állam egyesítésének kezdeteit, a négyhatalmi tárgyalásokat, valamint az egyesítés belső problémáit és az egyesült Németország kezdeti időszakát egyaránt alaposan bemutatja.

A *Rendszerváltozás Lengyelországban (1981–1993)* – mint a címből is kitűnik – egy több mint tízéves fejlődési pályát rajzol meg, ami a sajátos lengyel fejlődés okán csak helyeselhető. Először az 1981-es válságról, majd a pártállam és az ellenzék 1982 és 1989 közötti viszonyáról, valamint az 1989-es kerekasztal-tárgyalásokról, illetve választásokról olvashatunk. Szokolay Katalin jogosan teszi fel a kérdést, hogy mikor is kezdődött a lengyel rendszerváltozás: 1956-ban, 1968-ban, 1970-ben, netán 1980–1981-ben? Kevésbé indokolt, legalábbis e kötetben, hogy a tanulmány gyakorlatilag 2003-ig átveszi Lengyelország történetét, az viszont egészen remek, ahogyan II. János Pál, Wałęsa vagy Jaruzelski történelmi szerepét, illetőleg a lengyel pártrendszer egyéni vonásait bemutatja, kiválóan kihasználva a rövid terjedelem adta lehetőségeket.

A *rendszer váltás és az állam felbomlása Csehszlovákiában (1990–1992)* az egyik leginkább lényegre törő – és nagyon igényes – összefoglalás, amely ráadásul ténylegesen a kötet címében megjelenő időszakot veszi górcső alá. Az úgynevezett fordulat és a bársonyos forradalom dióhéjban sikeresen összefoglaltattak, csakúgy, mint a rendszerváltás első intézkedései, a választások és a pártosodási folyamat. Hamberger Judit egyértelműen kijelenti, hogy a közös állam(formá)ról folytatott viták, vagyis a csehek és a szlovákok együttélésének új formájára vonatkozó elképzelések ütközése hozta felszínre a két nemzet politikai elitje és a két társadalom közötti alapvető különbségeket. A tanulmányból kiderül, hogy Csehszlovákia szétválásának okai a két nemzeti társadalom együttélésének történeti problémáiban gyökereznek.

A *Jugoszlávia 1988–1991* című tanulmány szerzője röviden felvázolja a Tito halála (1980) utáni helyzetet, különös tekintettel az évtized harmadik harmadában lezajlott úgynevezett antibürokratikus forradalomra. Juhász József összefoglalja a többpártrendszer kialakulását és az 1990-es választások történéseit; nem hanyagolja el egyik tagköztársaságot sem, sőt érzékelteti a nemzeti retorikájú politikai erők előretörését, és a különböző pártok Jugoszlávia további sorsáról kialakított elképzeléseit. A tanulmányból egyértelműen kiderül, hogy a régi Jugoszlávia miért

bomlott fel, és arról is értesülhet az érdeklődő, hogy amennyiben jobban el kíván mélyedni a témában, milyen magyar, angol, német és délszláv munkákat érdemes elolvasnia.

A magyar közvélemény által az 1990-es években szinte teljesen elhanyagolt Bulgária rendszerváltó éveiről igen jó összefoglalást találhatunk a kötetben, amelyben Kapronczay Péter ismerteti a bulgáriai ellenzéki mozgalom kibontakozását, a pártosodást, a kerekasztal-tárgyalásokat, a szabad választásokat, valamint az alkotmány elfogadását. A legérdekesebb részek a nemzetiellenzékéről és a bulgáriai egyházakról szólnak, főleg a macedón-kérdés és a bolgár ortodox egyházon belüli történések bizonyulnak élvezetes olvasmánynak.

Az albán rendszerváltozásról szintén dicsérhető írás született. Réti György világos okfejtést tükröző, részletes összefoglalást tett le a szerkesztő asztalára, bár néhol zavaró a címszavakra való szorítkozás, és helyenként a tanulmány inkább egy előadás vázlatának tűnik, legalábbis a rengeteg gondolatjel ezt az érzést erősítheti bennünk. Ezzel együtt hiánypótló a tanulmány, csakúgy, mint a szerző többi albán témájú történeti munkája.

Bár egyértelmű, hogy nem a mennyiség számít, hanem a minőség, de a *Rendszerváltás Romániában* című írás olyan kurtára sikeredett, hogy az már az utóbbi rovására megy. Persze meg lehet próbálni Románia 1989 és 1992 közötti történetét hét oldalon összefoglalni, de Magyarországon nem igazán ildomos, főleg nem több, kiváló tanulmány mellett. Természetesen lehet, hogy mindez nem a szerző, Vogel Sándor hibája, hiszen elképzelhető, ekkora terjedelmet vártak el tőle.

A balti államokról szóló írással ugyanezen ok miatt lehetünk kevésbé elégedettek: egy nem egészen háromoldalas általános áttekintés után a szerző egy-egy oldalon tárgyalja Észtország, Lettország és Litvánia függetlenségének visszanyerését, és a rendszerváltást ezen országokban. Még szerencse, hogy egy lényegre törő bibliográfiát olvashatunk a mindössze hat és fél oldalas tanulmány végén.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az egyes írások közötti jelentős terjedelmi különbség a kötet egészének értékét csökkenteti, hiszen míg a német újraegyesítésről és rendszerváltozásról harminc oldalon keresztül olvashatunk, a balti államokról és keleti szomszédunkról legfeljebb csak vázlatos képet kapunk. Szerencsésebb lett volna, ha minden szerző az arany középutat választja, ahogy tették azt a Csehszlovákiáról vagy a Jugoszláviáról szóló tanulmányok szerzői, akiknek sikerült a kötet címében megjelölt intervallumon belül maradniuk, míg a többi szerző nagy része jóval túlnyúlt ezen. Ami persze nem lenne gond, hiszen például

Bulgáriánál ez teljesen indokolható, de akkor a könyv címét rosszul választották meg. Az sem teljesen világos továbbá, hogy egyes tanulmányokban miért kaptak helyet jegyzetek és szakirodalmi ajánló is, másutt meg miért csak az egyik, vagy még az sem. Ebben a vonatkozásban szintén jobb lett volna, ha sikerül egy egységes koncepciót érvényre juttatni.

Ezek a problémák igazak a második fejezetre is, ahol Ázsia egyes államai és Kuba vizsgálatnak meg, bár a terjedelmet tekintve ebben a fejezetben inkább érvényesült az arany középút. A fő gondot e helyütt az jelenti, hogy a szovjet változásokról szóló tanulmány – mint már említettük – kilóg ebből a fejezetből. Érthetetlen, hogy miért csak 16 oldal született a szovjet átalakulásról és a birodalom széteséséről. Ugyan Szilágyi Ákos írása kitűnő, sőt, az egyik legegényibb hangvételő, mégis hiányérzetünk támad. Lehet, hogy ez a kérdéskör több tanulmányt érdemelt volna? Valószínűleg igen, különösen ha az egyes tagköztársaságok, illetve utódállamok sajátosságaira gondolunk.

A kínai átalakulást taglaló írás szerzője, Jordán Gyula megállapítja, hogy az 1970-es évek végén kezdődő reformidőszak jóvoltából jelentős társadalmi és óriási gazdasági változások mentek végbe az ázsiai államban, de ezek nem torkollottak rendszerváltásba. Sőt mi több, a távolkeleti óriás pont 1988 és 1992 között torpant meg a fejlődésben, valamint a külvilág felé történő nyitás tekintetében. A szerző szerint Kína sem tudja majd bebizonyítani a szocialista rendszer megreformálhatóságát, az eddigi fejlődés azonban elvezethet a rendszer békés átalakulásához. Ezt a megállapítást felesleges vitatni, annyit azért érdemes megjegyezni, hogy akár egy merőben új típusú rendszer is kialakulhat a világ egyik legerősebb hatalmában.

Észak-Korea példája a nagy kivétel az elmúlt másfél évtized történéseit tekintve, és a jelenséget a kötetben szereplő tanulmány jól megragadja. Faludi Péter feszes összefoglalásából megismerhetjük az ortodox kommunista országban immár hosszú évek óta tartó válság gyökereit, és a szerző prezentálja a valószínűsíthető összeomlás és az esetleges stabilitás perspektíváit is.

A mongol demokratizálódás rövid története az egyik legjobban sikerült tanulmány a kötetben: kétségtelen, hogy Kovács Attila Endre nagyon elmélyedt a kérdésben. Az elmúlt húsz évben született mongol nyelvű munkákra támaszkodva levonja a tanulságot: Mongóliában, hasonlóan a kelet-európai országokhoz, a rendszerváltás a politikai-hatalmi szektorban 1992-ig lezajlott, mivel a szükséges alkotmányjogi reformokat megvalósították, a gazdasági szektorba a hajdani klientúra pedig szinte teljesen beépült.

Az elmúlt évek történéseinek fényében különösen érdemes áttanulmányozni az 1978 és 1992 közötti afganisztáni helyzettel foglalkozó írást. Ismét szembesülhetünk azzal a ténnyel, hogy még ebben a témában is lehet jó tanulmányt írni (nagyreszt) orosz nyelvű források alapján. Csoma Mózesnek az indokínai országokban történt változásokról szóló összefoglalása hasznos jegyzetekkel és táblázatokkal kiegészítve mutatja be az érintett három államban lezajlott eseményeket, ráadásul még azt is megtudjuk az irodalomjegyzékből, hogy az aktuális fejlemények követéséhez melyik hongkongi (angol nyelvű) hetilapot érdemes lapozgatni, és melyik hírportált praktikus felkeresni.

A kubai változásokat részletező tanulmány bemutatja a Castro-rendszer kialakulását, megszilárdulását, hihetetlen túlélő képességét, illetve viszonylagos rugalmasságát. Az eligazodásban itt is segítenek táblázatok, és a pénzvilág 1995 és 2000 közötti liberalizálásáról is komoly adatokat olvashatunk.

Zsebők Csaba